

8. Літопис Руський / За Іпатіївським списком переклав Л. Махновець. Київ, 1989. 590 с.
9. Мазурик Ю. Монастир Даниїла (Стовпника) в літописному Угровську (до питання історіографії та попередні дослідження). Могилянські читання 2005. Монастирські комплекси в контексті християнської культури. Збірник наукових праць. К. 2006. 329 с.
10. Митрополит Макарий. История Русской Церкви. Книга вторая. Москва, 1995. 702 с.
11. Никольский Н. История русской церкви. Москва, 1983. 445 с.
12. Протоієрей Серафим Слобідський. Закон Божий. Київ, 2003. 654 с.
13. Панишко С. До проблеми локалізації давньоруського Угровська. Київська старина, 1997, № 5. 168 с.
14. Рожко В. Нарис історії Української Православної Церкви на Волині. Луцьк, 2001. 670 с.
15. Санников С. Двадцять веков християнства. Одеса – Санкт-Петербург, 2001. 701 с.
16. Терський С. Історія Луцька. Том 1. Лучеськ 10–15 ст. Львів, 2007. 251 с.
17. Теодорович М. Город Владимирь Волынской Губернии въ связи съ историей Волынской ієрархии. Почаев, 1893. 246 с.
18. Тихомиров М. Древняя Русь. Москва, 1975. – 393 с.
19. Тальберг Н. История Русской Церкви. Москва, 1997. 924 с.
20. Цельняк І. Українські князі: Данило. Львів, 2006. 180 с.
21. Холмський єпархіальний осередок часів короля Данила Романовича: міф як міфотворчість URL: dspace.nbuv.gov.ua/bistrenm/handle/123456789/179030/07-Aleksandrovych.pdf?seguence

УДК 969.651

**Гулько Геннадій (м. Луцьк),
Охріменко Григорій (м. Луцьк),
Бабінчук Олександр (м. Луцьк)**

ВІРЧИ КНЯЖІ ЗНАКИ

Увагу краєзнавців привернули світлі металеві трапецієподібні вироби з зображенням тризуба з одного або двох боків. Вони виготовлялися зі срібла або сплаву нержавіючих металів. Розміри таких підвісок невеликі – приблизно 4х2,5 см. Ці рідкісні артефакти виявлено, зокрема в Любомльському районі (с. Піща) (рис. 2), в кількох пунктах Горохівського, Луцького та Рожищенського районів Волинської обл.

Один із таких предметів описали Г. Гулько та В. Свінцицький у статті «До проблеми ідентифікації символіки на середньовічних печатках та персях (з практики досліджень приватних збірок» [2, с. 23–28]. Подібні артефакти автори відносять «до класичної сфрагістики», де є зображення тризуба, подібного до малого герба сучасної України. Артефакт було знайдено 2016 року біля с. Іванівка колишнього Горохівського р-ну (нині Луцького р-ну) на березі р. Липи на високому пагорбі (рис. 1), де виявлено багато кераміки та перстень із князівським знаком. Це місце знаходиться неподалік від літописного м. Перемиль. Як пишуть автори, пластинка виготовлена з якісної бронзи способом лиття з подальшим гравіруванням. Розміри предмета 3,8х2,4 см, вага його 23 г. Вона трапецієподібної форми «з обопільним легко загостреним овальним закінченням. Вушко для шнурка або ланцюжка для носіння на шиї пошкоджене ще в давнину» [2, с. 39]. Відповідно до описів із сфрагістики, це, не виключено, «геральдична» підвіска – вірчий знак, який могли використовувати і як печатку. На думку фахівців, підвіска могла належати одному із синів великого князя київського Ярослава Святославовича (977–1054) [4, лист. 3]. У виконанні художника В. Мискевича ця підвіска подана з металевим ланцюжком [3, с. 27 рис. 4]. Вона датована XI ст.

Зазначимо, що, за інформацією місцевих краєзнавців, на Горохівщині останнім часом виявлено ще два подібні предмети. Проте ця незвичайна тема на сьогодні маловивчена. Подібних знахідок поки що небагато. Нам відомі такі знаки із згаданої Іванівки, Рачина (Дубенщина), Скірче (Горохівщина), Борохів (поблизу Луцька), неподалік с. Городок Луцького р-ну, з городища Любче Рожищенського р-ну (рис. 3).

Про підвіску з княжим знаком Рюриковичів пише київський дослідник Р. Орлов у статті «Правда Руська» і керамічне виробництво XI–XII ст.» [5, с. 165–173]. Автор зазначає, що нанесення знаків власності на будівельній плінфі, цеглі, голосниках, кераміці тощо розширюють наше уявлення про державний контроль за стандартами. Такі знахідки дають підстави для припущення, що за молодими членами дружини (отроком, мечником та ін.) стояв представник старшої – вірник або мечник, функції якого подібні до обов'язків мухбасіби міст Близького Сходу. Імовірно, таким чиновникам і належали трапецієподібні підвіски зі знаками Рюриковичів. Одну з них, знайдену в Новгороді, яка датується початком XI ст., подає Р. Орлов [5, с. 171, рис. 1: 5].

Як відомо, в татаро-монгол були пайцзи, або пайзи. Пайза – вірчий знак від хана, зроблений із золота і срібла, проте відомі нам артефакти виготовлялися переважно з кольорових металів (не дорогоцінних), наприклад, із олов'янистої бронзи, і належали урядникам нижчого рівня. Хоча могли бути і для вищих чиновників.

Щодо теми загальнодержавних символів цікавою є стаття С. Висоцького «Герб Київської Русі за часів Ярослава Мудрого». Як пише автор, в той період емблемою держави вважався тризуб [1, с. 115–119]. Його бачимо на монетах князя Володимира Великого (Святославича), його наступників, також на ремісничих виробках.

Тризуб – «це родовий знак князів з династії Рюриковичів. Його форма з покоління в покоління зберігала основні риси, але й дещо видозмінювалося додатками, доповненнями. При цьому цей знак відіграв роль державного герба лише при умові, що власник був великим київським князем – володів «золотим столом», в іншому випадку «тризуб» втрачав значення державної емблеми і сприймався як звичайний родовий князівський знак» [1, с. 115]. Тоді виходить, що в ті часи «не було державного герба – тризуба ... сталої форми». Тризуби Володимира Святославовича, Ярослава Мудрого «зберігали загальну форму державного знака» [1, с. 116], проте в деталях мали розбіжності. Тож С. Висоцький справедливо поставив питання про можливу спробу запровадження сталого державного герба. На думку автора, такий задум здійснив Ярослав Мудрий, що княжив у Києві в 1019–1054 рр. Після смерті брата Мстислава Чернігівського він став «самовладцем» всієї Русі. Землі його держави розкинулися від Балтики до Чорного моря.

За рахунок податків, контрибуцій здійснюються великі програми. Одна з них будівництво «Города Ярослава», у його центрі споруджено монументальний кафедральний Софіївський собор, якого прикрашено мозаїками та фресками, Золоті ворота, три великі храми. Вчені висловлюють здогад, що тоді ж князь прийняв титул імператора. На одному з графіті в Софії Ярослава Мудрого названо царем [6, с. 81]. Імовірно, в той час і виникла ідея постійного герба держави. Тим більше, що в сусідніх державах були такі герби. Атрибутом держави у Візантії виступав двоголовий орел, що символізував дві частини імперії – західну та східну. Адже зображення орла віддавна сприймалося як символ влади.

Увагу С. Висоцького привернула шиферна плита парапетів хору в північній частині центрального нефу Софіївського собору. Вона вирізьблена з овруцького шиферу. Таких плит в соборі є 11, але на одній є зображення орла. Плита має прямокутну форму, прикрашена «соковитим орнаментальним плетивом» з трьома колами по центру. У двох – різьблення розеток, а в середньому – орла з розпростертими крилами та повернутою ліворуч головою. Дослідник зазначає, що орел має геральдичний вигляд, зображення далеке від реалістичного з умовно окресленими деталями пір'я, крил. І це дає підставу розглядати його «як державну емблему» [1, с. 117–118]. Хоча геральдичний знак у вигляді орла розміщений в західній частині головного храму Русі, яка вважається князівським місцем, проте він (знак) «не встиг стати традиційною емблемою», а роль герба держави виконував «родовий князівський знак» – тризуб.

Отже, вважається, що вірчі княжі знаки носили чиновники різних рівнів у часи Давньої Русі. Місця їхніх знахідок тяжіють до давньоруських міст, городищ, торгових шляхів. Символіка знаків, в даному випадку тризуба, має непересічне значення. Вона, як і державний стяг, об'єднує народ в одне ціле.

Рис. 1. Вірчий княжий знак із с. Іванівка Луцького р-ну. Фото А. Калькова, рис. В. Мискевича.

Рис. 2. Княжий знак із с. Піща Любомльського р-ну. Фото О. Остапука.

Рис. 3. Вірчі княжі знаки з Волинської обл. (без локалізації).

Джерела та література:

1. Висоцький С. Герб Київської Русі за часів Ярослава Мудрого. *Старожитності України-Русі*. Київ 1994. С. 115–119.
2. Гулько Г., Свінцицький В. До проблеми ідентифікації символіки на середньовічних печатках та персях (з практики досліджень приватних збірок). *Волинський колекціонер*. Вип. 5. Луцьк, 2022. С. 23–28.
3. Гулько Г., Чайковський Я. Знахідки вислих актових печаток та торгових пломб доби Київської русі на Волині» (з досліджень приватних збірок). *Волинський колекціонер*, 2021, Луцьк, С. 23–28.
4. Клейноди України. З історії державної і національної символіки України / під ред. Ю. Д. Прилюка. Київ: Абрис, 1991. 33 лист.
5. Орлов Р. «Правда Руська» і керамічне виробництво XI–XII ст. *Старожитності Русі-України*. Київ, 1994. С. 165–173.
6. Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. Ленинград: Изд-во Лен. гос. ун-та, 1940. 188 с.
7. Смолій В., Шереметьев О. 1000 років української печатки. Київ, 2013. 670 с.